

Mİ'RACA DAİR İKİ FARKLI YAKLAŞIM

Two Different Approaches to "Mirac"

Himmelfahrt des Propheten Muhammed: Zwei differierende Ansätze

Mürüvet HARMAN*

DOI: 10.24082/abked.2017.15.004

ÖZ

İslam inancında önemli bir yere sahip olan mi'rac çeşitli yorumlamalarla birlikte zengin bir literatüre yol açmıştır. Bunlardan 16. yüzyılda üretilen *Mi'râciyye* ve "Buyruk" ile 19. yüzyılda kaleme alınan *Risâla-yi Chihil Dunyâ* mi'rac yolculuğuna getirdikleri farklı yaklaşımlarla ön plana çıkmaktadır. Söz konusu bu eserlerde mi'rac; Hz. Muhammed'in göksel ya da manevi yolculuğu olmasına rağmen Hz. Ali, Selmân-ı Fârisî, *kırklar*, *kırk kutsal adam*, aslan gibi figürlere de yer verilmiştir. Bunlar Hz. Ali çeşitli özellikleri ile ön plana çıkarılmıştır. Alevî, Bektaşî ve Pamir İsmâiliği inancının yansımaları olan bu kaynaklarda vahdet-i vücûddan hulûl inancına kadar pek çok tasavvufî yaklaşımları görmek mümkündür. Yapılan bu çalışmada bahsi geçen kaynaklardaki mi'rac anlatıları daha çok sembolik çözümlemeyle okunmuş, bunların sanatla veya ritüellerle olan ilişkisine bakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mi'rac, sembol, ritüel, vahdet-i vücûd, hulûl.

* Arş. Gör., Dr., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

ABSTRACT

“Mirac”, having an important place in the religion of Islam, with its different interpretations has yielded a rich literature. Among this literature, “Mi’raciyye” and “Buyruk”, which belong to the 16th century, and “Risala-yi Chihil Dunya” written in the 19th century, came into prominence with their different approaches to the journey of mirac. Although mirac is the Prophet Muhammed’s ascension, these pieces include figures such as Ali, Selman-i Farisi, “kırklar” (forties), “kırk kutsal adam” (forty holy men), lion. Ali, with his various qualities, is at the forefront of those figures. It is possible to see many meanings belonging to Sufism, from “unity of existence” to “incarnation”, in these sources which represent the Alevi, Bektashi and Pamir Ismaili believes. Therefore, the narratives of mirac in the mentioned sources are analyzed symbolically and it is touched upon their relation with art and rituals in this paper.

Keywords: Mirac, symbol, ritual, unity of existence, incarnation.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Himmelfahrt des Propheten nimmt im Islam einen zentralen Stellenwert ein und führte nicht nur zu einer Vielzahl an kontrovers diskutierter Literatur, sondern ebenso zu vielen Interpretationen. Dabei stechen besonders die im 16. Jahrhundert verfassten Werke wie *Mi'râciyye* und *Buyruk* sowie die im 19. Jahrhundert veröffentlichte Quelle *Risâla-yi Chihil Dunyâ* hervor, die die Himmelfahrt mit unterschiedlichen Herangehensweise beschreiben bzw. eine divergierende Betrachtungsweise aufzeigen. Auch wenn diese angeführten Werke thematisch die Himmelfahrt von Hz. Muhammed und seine geistige Reise aufgreifen, gehen sie alle auf Hz. Ali, Selmân-ı Fârisî, die 40 heiligen Männer und die Figur des Löwen ein. In diesem Zusammenhang wird der Fokus insbesondere auf Hz. Ali und seine unterschiedlichen Eigenschaften gelegt. Zudem kann in diesen Werken, die eine Reflexion des Alevitentums, Bektaschitentums und Pamir Glaubens sind, ebenso eine Vielzahl von mystischen Bedeutungen wie beispielsweise *vahdet-i vücûd* bis hin zum hulûl-Glauben vorgefunden werden. Deshalb werden die Ausführungen zur Thematik der Himmelfahrt des Propheten in den bereits erwähnten Werken mit einer symbolischen Lesart untersucht und hinsichtlich ihrer Beziehung zur Kunst und zu Ritualen analysiert.

Schlüsselwörter: Himmelfahrt des Propheten (Mi'rac), Symbol, Ritual, vahdet-i vücûd, hulûl.

Giriş

“Yukarı çıkmak, yükselmek” anlamındaki *urc* kökünden türeyen mi’rac kelimesi yukarı çıkma vasıtası, merdiven anlamına gelmektedir (Yavuz, 2005: 132). Ana kaynağı Kur’an olan mi’rac burada, “*Noksan sıfatlardan münezzehtir kalunu geceleyin Mescid-i Harâm’dan çevresini kutladığımız Mesci-i Aksâ’ya* götürün, âyetlerimizden *bir kısmını ona da gösterelim diye, şüphe yok ki o, her şeyi duyur, görür*” (al-İsrâ: 1) şeklinde yer almıştır. Fakat İslam dünyasında Hz. Muhammed’in Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya ve oradan göklere yükselmesi olayına verilen isim olmuştur. Her ne kadar Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya yaptığı yolculuk “İsrâ”, göklere yaptığı “mi’rac” olarak nitelense de İslam kaynaklarında bu iki ayrı olaya genel olarak “mi’rac” denilmektedir (Yavuz, 2005: 132).

İslam dünyasında mi’rac üzerine geniş bir tartışma söz konusudur. Olayın ne zaman ve nasıl başladığı, uykuda veya uyanık bir anda mı olduğu, Hz. Muhammed’in beden mi yoksa ruhen mi yolculuk yaptığı, süresi vb. konular farklı yaklaşımlarla yorumlanmıştır (Yavuz, 2005: 132-135). Bütün bu tartışmalara rağmen olayın şu şekilde gerçekleştiği genel kabul görmektedir. Uyku ile uyanıklık arasındaki Hz. Muhammed’e bir gece Cebrail gelir. Göğsünü açıp zezem suyu ile yıkadıktan sonra Burak adlı binekle O’nu Beytülmakdis’e götürür. Hz. Muhammed burada iki re’kât namaz kılar ve daha sonra Cebrail eşliğinde göksel yolculuğuna başlar. Yedi kat semanın her birinde farklı bir peygamber ile karşılaşır. *Sidretü’l-müntehâ* denilen yerde Allah’tan vahiy alır. Daha sonra Cebrail eşliğinde cennet ve cehennemi görüp, Burak’la Mekke’ye geri döner.

Ortodoks İslam’da kısaca bu şekilde gerçekleştiğine inanılan bu olay, çeşitli âyetlerle, farklı hadis ve tefsir kitaplarındaki yaklaşımlarla zenginleşmiştir. Hatta bu konu İslam edebiyatında başlı başına işlenmiş, *mi’râciyye* veya *mi’râcnâme* olarak adlandırılan eserler kaleme alınmıştır.¹ Üretildikleri devrin sanatsal özelliklerini yansıtan bu eserlerin bir kısmında bütün yolculuk anı, bazılarının da ise bir bölümü resimlenmiştir. Tek başına ele alınan bu olay farklı konuları barındıran eserler

1 Mi’rac olayını konu alan eserlere *Mi’râciyye* veya *Mi’râcnâme* denilmektedir. Bunlar edebiyat, minyatür, hat, müzik gibi alanlarda ortaya koyulmuştur. Yine İslam literatüründe değişik dönemlerde kaleme alınmış ve farklı isimlerle anılan birçok *Mi’râcnâme* vardır. Nizâmî-i Gencevî’nin (1141-1209) *Hamse*, Ferîdüddin Attâr’ın (1136-1221) *İlâhînâme* ve *Esrarnâme*, Ahmedî’nin (1335-1414) “*Tabkik-i Mi’rac-ı Resul*” adlı eserleri bu türe verilecek örnekler arasındadır (Uzun, 2005: 135-140).

içerisinde de kendine yer bulmuştur.² Fakat konumuz dâhilinde bizi ilgilendiren kısım ise mi'rac'a yönelik geliştirilen bu zengin anlatılardan heterodoks İslam olarak adlandırılan Alevî, Bektaşî ve Pamir İsmâîliği'ndeki farklı yaklaşımları yazılı kaynaklar doğrultusunda ele almaktır. Yine bu yaklaşımların sembolik özelliklerini inanç-sanat-ritüel bağlamında açıklamaya çalışmaktır.

Tarihsel olarak farklılıklar içermesine rağmen (Ocak, 2009: 14-23; Yıldırım, 2010: 23-58) günümüzde bir bütün olarak ele alınan Alevî ve Bektaşî inancında ortak olan konulardan biri de mi'rac olayıdır. Alevî ve Bektaşî inancında mi'rac hem ritüelin (*âyin-i cem, erkân, yol*) kaynağı hem de onun bir parçasıdır. Bu durumu açıklayabilmek için mi'rac olayının Alevî ve Bektaşî inancındaki yorumuna bakmak gerekmektedir.

Alevî ve Bektaşî inancında mi'racın ana kaynaklarından biri Alevîliğin yedi ulu ozanından biri sayılan Şah Hatai (Şah İsmail d. 1487-ö. 1524)'nin kaleme aldığı *Mi'raciyye*'sidir.

“Geldi Cebrail çağırdı Ya Muhammed Mustafa

Hak sen Mirac'a okudu davana kadir hüda” (Birdoğan, 1991: 163)

sözleriyle başlayan bu *Mi'raciyye*'de olayın ne zaman yaşandığına dair bir ipucu verilmemiştir. Ancak olay şu şekilde aktarılmıştır; Cebrail ile birlikte yolculuğa başlayan Hz. Muhammed bir dergâh kapısına gelir, burada bir aslan ile karşılaşır. Aslan kükrer Hz. Muhammed korkunca, Allah ondan korkmamasını, yüzüğünü (hatem) ağzına vermesini ister. Aslan yolundan çekilince Hz. Muhammed Allah'ın

2 Bilinen en eski mi'rac tasviri, Reşidüddin Fazullah-ı Hemedânî'nin (ö. 1318) kaleme aldığı *Câmiu't-Tevarih* (Tarihlerin Topluluğu) adlı yazmanın minyatürleri arasında bulunmaktadır. Bu eserde yer alan minyatürde mi'rac olayının tamamı değil, sadece Hz. Muhammed'in Burak üzerinde ve meleklar eşliğinde yaptığı göksel yolculuk anı simgeselleştirilerek tasvir edilmiştir (ki bu kompozisyon daha sonra kabul görüp neredeyse bütün mi'rac konulu minyatürlerde karşımıza çıkmaktadır). Mi'rac konusu bütünüyle yine Moğollar döneminde (14. yüzyıl), Ahmed Mûsâ adlı bir nakkaş tarafından *Mi'racnâme* adlı eserde resmedilmiştir. Bu eserin yazılı kısmı günümüze ulaşmasa da, çeşitli minyatürlerinin 1544 yılında hazırlanan ve bugün İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer alan bir Safevî albümünde toplandığı düşünülmektedir. Cennet ve cehennem tasvirlerinin de yer aldığı *Mi'racnâme*'lerden ilki ise Timurlu sultanlarından Şâh Ruh zamanında 1436'da Herat nakışhanesinde kaleme alınmıştır (Paris Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc 190). Uygurca yazılması bakımından ilginç olan bu eserde mi'rac olayının bütün safhaları altmış bir minyatür ile görselleştirilmiştir. Hz. Muhammed'in göksel yolculuğunun ve cennet ile cehennemi görüşünün aktarıldığı mi'rac olayını başlı başına ele alan *Mi'racnâme*'ler daha sonraki yüzyıllarda da kaleme alınmasına rağmen bütünüyle görselleştirilmemiştir (Séguy, 1977: 20-30; İnal, 1995: 87-88, 120).

yanına gider. O'nunla doksan bin kelam danışır/konuşur. Daha sonra Allah O'na Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e vermesi için bir salkım üzüm verir. Dönüş yolunda Hz. Muhammed kırklara uğrar. Orada kudretten bir el gelip ezip (üzümü) şerbet eyler. Hz. Muhammed o elde yüzüğü görünce şaşırır. Sonra kırklar üryan büryan semaha başlar. Hz. Muhammed'de onlara eşlik eder. Yolculuğu sona erince Hz. Ali'nin yanına giden Hz. Muhammed yüzüğü önüne koyarak O'na "sen bir sır-ı vilayetsin, evvel sensin âhir sensin cümle sana bağlıdır, tevellayım sana ezel ya Aliyyü'l Murtaza" der (Birdoğan, 1991: 163-164).

Şah Hatai dışında mi'râcın yer aldığı diğer bir yazılı kaynak ise "*Buyruk*" adlı kitaptır. Yazarı ve üretildiği dönem hakkında görüş ayrılıkları bulunan³ ve *Manâkıb'al-Asrâr Bahcat'al-Abrâr*, *Manâkıb'al-Asrâr*, *İmâm Cafer Buyruğu*, *Büyük Buyruk*, *Manâkıb*, *Menâkıb-ı Evliya*, *Menâkıbnâme*, *Fütüvvetnâme*, *Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık*, *Menâkıb-ı Safi*, *Menâkıb-ı Seyyid Safi*, *Hutbe-i Divazdeh İmam* gibi adlarla anılan (Gölpınarlı, 1972: 430-432; Otter-Beaujean, 1995: 1-8; Bozkurt, 2009: 1-11; Yaman, 2013: XIII) bu eserde mi'râcın sabah erken başladığı yazmakla birlikte yolculuk anında Cebrail'e yer verilmemiştir. Hz. Muhammed mi'râc yolculuğuna başladığında önce aslanı görmüş, aslan kükreyince ne yapacağını şaşırmıştır. Allah O'na yüzüğünü aslana vermesini söyler. Denileni yapan Hz. Muhammed göğün en yüksek katına erişir. Orada Allah'la doksan bin söz konuşur. Bunun otuz bini şeriat olup, inananlara inmiştir. Geri kalanlar ise Hz. Ali'de sır olmuştur. Cennette Hz. Muhammed'e insanın mayası olan bal (aşk), ana rahmi olan süt (sevgi) ve elmadan (dostluk) oluşan bir yemek sunulur. Hz. Muhammed şehre dönerken kubbeli bir yapı görür ve içeri girmek ister. Fakat içeriden gelen "kimsin, ne için geldin" sorusuna "peygamberim" yanıtını verince iki kez geri çevrilir. Üçüncüde ise aynı soruya "yoktan var olmuş bir yoksul oğluyum" deyince, içeri alınır. Burada yirmi ikisi er, on yedisi bacı olan otuz dokuz kişinin oturduğunu görünce onlara kim olduklarını sorar. Kırklar cevabıyla birlikte orada bir kişinin eksik olduğunu söyler. Bunun üzerine oradakiler kırkıncı kişinin Selmân-ı Fârisî⁴ olduğunu

3 Ne zaman üretildiğine dair kesin bir veri bulunmayan bu eserin Safevî Devleti ve onun yöneticileri ile ilişkili olduğu, Osmanlı-Safevî mücadelesi nedeniyle Safevî yöneticilerinin bu eseri Anadolu'daki Kızılbaş zümreler üzerindeki etkisini arttırmak için kaleme aldığı ve bu eserin derleme olduğu genel kabul görmektedir (Gölpınarlı, 1972: 430-432; Bozkurt, 2009: 1-11).

4 Asıl adı Mâhbe b. Bûzehmeşân b. Mürselân b. Yezbûzân olan ve Müslüman olduktan sonra Selmân İbnü'l-İslâm, Selmân el-Hayr, Selmân-ı Pâk veya Selmân el-Hakim adlarıyla anılan Selmân-ı Fârisî Râmhürmüz (İran)'de doğmuştur. Hiritiyan olan Selmân-ı Fârisî daha sonra Müslümanlığı seçmiştir. Çeşitli savaşlarda yer alan Selmân-ı Fârisî güçlü yapısı ve zahid

ve onun taşrada bulunduğunu belirtirler. Hz. Muhammed buna kanıt ister. Orada yer alan ve tanımadığı Hz. Ali'nin koluna bıçak vurulur. Herkesin kolundan aynı anda kan damlar. Bir damla kan da pencereden içeri gelir. Hz. Muhammed bunun üzerine onlara inanır. O anda Selmân-ı Fârisî elinde bir üzüm tanesi ile gelir. Kırklar Hz. Muhammed'in önüne koydukları bu üzüm tanesini onlara paylaştırmasını ister. Zorda kalan Hz. Muhammed'in yardımına Allah yetişir. Allah Cebrail'e cennetten nurdan yapılmış bir tabak almasını ve onu Hz. Muhammed'e götürmesini ister. Hz. Muhammed bu tabağın içinde üzümü şerbet yapar kırklara dağıtır. Şerbeti içen kırklar ilk yaratılıştaki gibi sarhoş olurlar ve üryan büryan semaha girerler. Hz. Muhammed de onlara katılır. Semah esnasında başından imamesi düşer ve kırk parçaya bölünür. Kırkların her biri bir parçadan alıp bellerine sararlar. Hz. Muhammed onlara pirleri ve rehberlerini sorunca, pirlерinin Hz. Ali, rehberlerinin Cebrail olduğu cevabını alır. Bunun üzerine Hz. Ali'nin de orada olduğunu anlar O'na saygı ve sevgi ile eğilir ve yüzüğünün onun parmağında olduğunu görür (Bozkurt, 2009: 15-21).⁵

İki ayrı kaynaktan hemen hemen benzer bir anlatıya sahip olan mi'rac Alevî ve Bektaşî inancında ritüelin temeli/kaynağı konumundadır. Çünkü mi'racta "kırkların" bulunduğu kubbeli yapıda (*dergâh*) Hz. Muhammed'in de katıldığı semah gerçekleştirilmiştir. Söz konusu kaynaklarda üryan büryan, *içilen kutsal şerbetle* birlikte yapılan semah; Hz. Muhammed, Hz. Ali, Selmân-ı Fârisî gibi önemli kutsal kabul edilen kişilerin katıldığı Hak ile birleşmenin yaşandığı bir âyin olarak verilmiştir. Bu nedenle Alevî ve Bektaşîler mi'racı kendi ritüellerinin temel çıkış noktası olarak görmektedirler.⁶ Yine mi'racta "kırklar" ile yapılan bu semah Alevî ve Bektaşî ritüellerinin bir parçasıdır. Söz konusu ritüellerde semaha başlamadan önce *Mi'râciyye/Mirâclama*'lar okunmaktadır. Bir nevi ritüelin ya da semahın kaynağına vurgu yapılmaktadır.

kişiliği ile dikkat çekmiştir. Hz. Muhammed'in saçlarını tıraş etmesi nedeniyle berberlerin piri sayılan bu kişi, Şiîler için Hz. Ali'den sonra gelen önemli biri olmuştur. İran coğrafyasında Müslümanlığın yayılmasında oldukça etkili bir karakter olan bu kişiye yine Şiîlik içindeki çeşitli akımlarla aşırı önem atfedilmiştir (Hatiboğlu, 2009, 441-443).

5 Makale kapsamında ele alınan bu iki *Mi'râciyye* dışında, değişik tarihli olanları da vardır (Yörükân, 1998: 62-63).

6 Sunni çevrelere göre mi'racta Hz. Muhammed Allah ile ilk karşılaşmasında elli vakit namazı farz almış, dönüş yolunda Hz. Musa ile karşılaşınca bunun çok olduğunu öğrenmiştir. Daha sonra Allah'a yaptığı müracaatlarla bunu günde beş vakite düşürebilmiştir (Yavuz, 2005: 132). Yani Sünni çevreler içinde beş vakit namazın temel dayanağı mi'ractır.

Alevî ve Bektaşî İnancında Mi'racın Sembolük Yönü

Alevî ve Bektaşîlikte ritüel bağlamında önemli bir yere sahip olan mi'rac daha çok tasavvufî yönden okunmuştur (Sümer, 2011: 57-84; Ay, 2015: 1-22). Fakat bizim burada tartışmaya açacağımız alan tasavvufî boyutun yanında sembolik yönü de olacaktır. Öncelikle genel tartışmaların aksine Alevî ve Bektaşî inancında Hz. Muhammed bu yolculuğa çeşitli sınırları öğrenmek üzere hem bedenlen hem de ruhen çıkmıştır. Fakat olayın gerçekleşme anı çok da önemli değildir. Ki genel yaklaşımın aksine bazı kaynaklarda yolculuğun sabah erken yapıldığı bile söylenmektedir (Bozkurt, 2009: 15). Burada önemli olan Cebrail'in Hz. Muhammed'e eşlik etmesi ve zor durumda kaldıkça O'na yardıma gelmesidir. Bu özelliği ile Cebrail'e önem atfedilmiş, O'na rehberlik makamı verilmiştir.

Mi'rac anlatılarında karşımıza çıkan ikinci önemli nokta ise Hz. Muhammed'in karşısına çıkan aslandır. Aslan Hz. Muhammed'in karşısına çıkarak, kükrer ve O'nu korkutur. Hz. Muhammed'in bu zor durumunda Allah O'na korkmamasını, yüzüğünü aslana vermesi gerektiğini söyler.⁷

Bilindiği gibi aslan İslam dünyasında hem Hz. Ali hem de Hz. Hamza için kullanılmış bir lakaptır. Fakat Şii, Alevî ve Bektaşî çevrelerinde aslan doğrudan Hz. Ali'nin sıfatı olarak kabul görmektedir. Hz. Ali *Allah'ın Aslanı* anlamına gelen *Esedullah*, *Haydar*, *Haydar-ı Kerrar*, *Şîr-i Yezdan*, *Şîr-i Hûda* sıfatları ile anılmaktadır. Gücü, iktidarı sembolize eden bu sıfat zamanla mistik bir hal almıştır. Mi'rac olayı da buna bir örnektir. Bu olayda aslan ile ilgili çok katmanlı bir gönderme söz konusudur. Öncelikle mi'racın başlangıcında Hz. Muhammed'in karşısına çıkan aslan Hz. Ali'nin bu yolculuktaki öneminin ilk göstergesidir. Hz. Muhammed her ne kadar bir peygamber olsa da aslandan korkmuş ve onu ehliştirebilmek için yüzüğünü ona vermek zorunda kalmıştır. Burada bir aslan olarak Hz. Ali'nin sırrı veya yüceliği vurgulanırken, yüzüğün O'na verilmesi imametın veya velayetin O'na geçtiğini de göstermektedir. Çünkü hem Şii hem de Alevî ve Bektaşîlikte Hz. Muhammed'den sonraki asıl halife Hz. Ali'dir ve yine Hz. Ali oniki imamların ilkidir. Bütün bunlara ek olarak Hz. Ali'nin aslan olarak Hz. Muhammed'in karşısına çıkması onun don değiştirmesine işaret etmektedir. Alevî ve Bektaşî inancında Hz. Ali birçok kişi olarak dünyaya tekrar tekrar gelebilmektedir. Bunun ilk örneği mi'racta yaşanmıştır.⁸

7 Bazı Bektaşîlere göre ise aslan ile Hz. Muhammed beraber yolculuk yapmışlar ve Hakikat'e birlikte ulaşmışlardır (Noyan, 2010: 27).

8 Hz. Ali'nin ikinci defa aslan şeklinde görüldüğü yer Kербela'dır. Şii çevrelerinde Hz. Hüseyin

Mi'racta Hz. Ali ve aslan arasında kurulan bu ilişki görsel sanatlara da yansımıştır. Örneğin Safevî sultanı Şah Tahmasb (1514-1576) zamanında çeşitli şehirlerde kaleme alınmış bazı eserlere mi'rac sahneleri eklenmiştir. Bunlarda mi'rac olayı Burak üzerine binmiş Hz. Muhammed, O'na eşlik eden Cebrail, gökyüzündeki melekler şeklinde tasvir edilmiştir. Söz konusu bu örneklerde kompozisyonun bir köşesine konumlandırılmış aslan figürleri dikkat çekmektedir. Aslan genellikle ağzı açık bir biçimde verilmiştir. Hz. Muhammed ise yüzüğünü ona uzatırken gösterilmiştir (Resim 1-2). Oysa erken tarihli olan aynı konulu sahnelerde bu duruma rastlanmamaktadır. Tasvirlerdeki bu değişim Şî inancının bir yansımasıdır.⁹

Aslan ve Hz. Ali ilişkisi mi'rac minyatürlerinin dışında da karşımıza çıkmaktadır. Alevîlerin ibadethaneleri veya evlerine astıkları ve çoğunlukla İran menşeyli olan bazı resimlerde aslan Hz. Ali'nin hemen yanına konumlandırılmıştır (Resim 3). Fakat aslan figürüne yüklenen mistik özellikler en iyi Bektaşîliğin daha çok *Mücerred/Babagân*¹⁰ kolundan olanların yaptıkları (De Jong, 2005: 267) resim ya da Hurufiliğin de etkisiyle birlikte (Birge, 1991:102, 167-177; Melikoff, 2010: 170-183; Melikoff, 2009: 180; Soyger, 2009: 286-297) yazıya (harflere) yüklenen anlamlarla ürettikleri yazı resimlerde karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Bunlarda üç tür aslan figürü ile karşılaşmaktayız. İlk grupta

---

öldürüldükten sonra savaş meydanında bir aslanın berildiği ve ölenleri koruduğu inancı mevcuttur (Edwards, 1919: 115-116).

- 9 Şah İsmail'in *Mi'râcîyye*'sinde yer alan aslan anlatısına rağmen, onun zamanında üretilmiş mi'rac konulu minyatürlerde aslan figürüne rastlanmamaktadır. Şah Tahmasb babasının mi'rac ile ilgili anlatısını görsele yansıtmıştır (Gruber, 2012: 46-73).
- 10 Bektaşîlik içerisinde evli olmayan *Mücerred/Babagân* kolu ile evli olan Çelebi/*Sıfyan* kolu şeklinde bir ayrım mevcut olup; bu ayrımın Balım Sultan ile başladığı ileri sürülmektedir. Fakat bazı kaynaklarda *Mücerred/Babagân* kolunun kendi içerisinde *Mücerred* ve *Mütebbih* (Evli) şeklinde iki ayrı gruba ayrıldıklarına dair bilgiler yer almaktadır. *Mücerred/Babagân* kolu mensuplarının daha çok İstanbul ve Arnavutluk'ta faaliyet yürüttükleri bilinmektedir. Özellikle evli olmadıkları için inzivaya çekilen *Mücerred/Babagân* kolu mensupları yazma eserler ve Bektaşî yazı resim ve resimlerini daha çok ürettikleri ileri sürülmüştür. Bugün ise Bektaşîlik içerisinde Çelebi, *Babagân* ve *Nakşi Seyhi* yanlıları olmak üzere üç ayrı kol bulunmaktadır (Atalay, 1991: 39-42; De Jong, 2005: 267).
- 11 Bilindiği gibi 14. yüzyılda yaşamış Fazlullah Esterabadî tarafından kurulan Hurufilik; harflerin (Arapça 28 ve Farsça 32 harf) anlamları üzerinde durmuş ve nerdeyse her şeyi harflerle açıklamaya çalışmıştır. Fazlullah Esterabadî'nin idamından sonra halifeleri farklı bölgelere dağılmıştır. Özellikle Aliyyu'l A'lâ (1353-1419) adlı halifesi ölmeden önce Anadolu'da bir müddet kalmıştır. Bu süre zarfında Bektaşîler ile iletişime girdiği ve Hurufî inançlarını bu tarikata soktuğu dile getirilmiştir (Gölpınarlı, 1973: 27-28; Usluer, 2009: 57). Lakin Bektaşîlerin Hurufiliğin inanç sistemini değil sadece düşünce sistemini aldıkları gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle Hurufî tesiri ile harf sistemini kabul etmişlerdir. Fakat bu sistemi Şî liğin de etkisiyle

yüz de dâhil bütün vücudu yazılar ile oluşturulmuş aslan tasvirleri vardır. Bazılarının yüzünde “Ali” yazısı yer almaktadır. İkinci gruptakiler ise vücudu yazı yüzü aslan ya da insan yüzü şeklinde olanlardır. Son grupta ise natüralist bir tarzda ele alınmış aslanlar vardır. Bunlar genellikle farklı konulara sahip kompozisyonlara eklenmiştir (Resim 4-5-6). Özellikle Bektaşî yazı resimlerinde karşımıza çıkan aslan figürleri yüklendiği çoklu anlamlarla dikkat çekmektedir. Aslan bir hayvan olmasına rağmen daha çok Hz. Ali'nin sıfatı olduğu için yazı resimlerde kendine yer bulmuştur. Yine onun vücuduna genellikle yazılan “*Ali bin Ebi Talib kerremallahü ve(c)hebül-galib, radiyallahü taâla anhö*” sözleri ve yüzüne yazılan Ali ile bu ilişki kuvvetlendirilmiştir (Aksel, 2010: 74-75; Zarcone, 2012: 111). Yine de bazı yazı resimlerde benlik ve yırtıcı güdülerin sembolü olmasına rağmen eklendiği kompozisyonlarda diğer figürlerle oluşturduğu bütün içinde doğruluğu, kendine ket vurmaya simgeleştiren bir figür olarak resimlere eklenmiştir. Söz konusu bu örneklerde aslan Hz. Ali'nin bir sıfatı olmasının yanında gücün, ışığın, kötü duygulara gem vurmanın, kısacası her türlü mücadelede (tinsel veya fiziksel) doğru olanın sembolü olarak kullanılmıştır (Harman, 2014: 108-109).

Aslanın dışında mi'racta yer alan diğer bir olayda Allah ile Hz. Muhammed'in görüşmesidir. Söz konusu kaynaklarda Allah Hz. Muhammed'e doksan bin kelam, sır veya söz söylemiştir. Bunlardan otuz bini ümmete iletilirken geri kalanı Hz. Ali'de sır olmuştur. Yine bazı kaynaklarda Allah Hz. Muhammed'e Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e vermek üzere bir salkım üzüm vermiştir. Hz. Muhammed de bu üzümleri Selmân-ı Fârisî'ye vermiştir. Burada verilen doksan bin kelamın çoğunun Hz. Ali'de kalması dikkat çeken ilk noktadır. Bu durum Alevî ve Bektaşî inancındaki Hz. Ali ve “sır” ilişkisine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu yönüyle sırların çoğunun O'nda kalması Hz. Ali'yi bir kademe üstte taşımaktadır. Diğer dikkat çekici nokta ise verilen üzümdür. Bununla Ehl-i Beyt'in önemi ortaya çıkmakta, onların doğrudan cennetlik olduğu veya kutsandığı anlaşılmaktadır. Tabi ki bu duruma Selmân-ı Fârisî'nin eklenmesi onun Ehl-i Beyt, İran coğrafyası ve Şii dünyası ile olan ilişkisi nedeniyleidir.

---

farklı bir biçimde yorumlamışlardır. Örneğin Hurufilik insan yüzündeki yedi ümmî hat, ezeli ve ebedi tüm bilgiler (*levb-i mahfuz*) ve *emred katat* (Mi'racta Hz. Muhammed'in Allah'ı bir genç suretinde görmesi) bağlamında; insan yüzü ve bedenini Evren-Kuran-Allah-Fazlullah kavramları ile ilişkilendirirken (Gölpınarlı, 1973: 18-23; Usluer, 2009: 266, 278, 280). Bektaşî mensupları bu kavramlara Ehl-i Beyt'i de eklemiş ve insanın çeşitli uzuvlarını bu kişilere benzetmişlerdir. Özellikle insan yüzü ile Ehl-i Beyt arasında özel bir ilişki kurmuşlar, dolayısı ile insana önem atfetmişler ve yazı resimlere bunu aktarmışlardır (Birge, 1991: 169-170; De Jong, 2005: 260, 274-275).

Mi'rac olayında beklide en önemli husus “kırklar”dır. Öncelikle “kırklar”ın bulunduğu yer kubbeli bir mekân veya dergâh şeklinde nitelenmiştir. Bu durum Alevî ve Bektaşîlikteki dergâhları veya ocakları, daha doğrusu ritüellerin gerçekleştiği “meydanları” akla getirmektedir. Hz. Muhammed bu kapıdan dünyevi sıfatlarından sıyrılarak girebilmiştir. Burada bulunanların kimliğini öğrenmeye çalışırken kuşkulara kapılmış ancak belli kanıtlarla oradakilere inanmıştır. İçeri girebilmek için yaşadığı zorluğun aynısını O'na verilen üzüm tanesini kırka bölmesi istenince de yaşamıştır. Tıpkı aslında olduğu gibi bu durumda da Allah Hz. Muhammed'in yardımına Cebrail aracılığıyla yetişmiştir. İçilen şerbet, dönülen semah ve Hz. Muhammed'in buna katılması ne kadar önemli olursa olsun, hiçbir kaynakta O'nun da şerbetten içtiğine dair bir işaret yoktur. Kaldı ki kendisi “kırklar”ın dışında tutulmuştur.

Neredeyse bütün dinlerde önemli olan kırk sayısı Alevî ve Bektaşîlikte kırk makamı, kırk ulu kişiyi-evliyayı nitelemektedir. Bu nedenle “*kırklar cemi*” kadın-erkek kırk önemli kişinin bir arada oluşuyla önem arz etmektedir. Yine bu kırk kişinin bir, bir kişinin kırk olması söylemi vahdet-i vücûd gibi tasavvufî yönü vurgulamaktadır. Mi'racta Hz. Muhammed'in yaşadığı bu durum adeta Alevî ve Bektaşî ritüellerinde tekrar edilmektedir. İnsan-ı kâmil olma yolunda ritüeller önem arz etmektedir. İnsan orada (ritüelde) yokluk âlemine girerek (dünyevi sıfatlardan vazgeçerek) bir rehber, müşîd, pir (dede, rehber, dedebaba) eşliğinde kâmillik mertebesine erişebilir. Bu ritüellerde aynı zamanda Hak ile birleşme/bütünleşme (vahdet-i vücûd) yaşanır. Bu tinsel birleşmeyi yaşamak veya manevi bir aşamayı kaydetmek için aşkın şerbetinden (mi'ractaki üzüm şerbeti gibi) içilmesi gerekmektedir.

Hem Alevî hem de Bektaşî ritüellerinde sürekli tekrarlanan bu “*kırklar*” olgusu veya bütün insanların *birde* buluşması veya *bir* olması ile ilgili en iyi örnek Hacı Bektâş-ı Velî Külliyesi'nin “Kırklar Meydanı” bölümünde gerçekleştirilendir. Görünürde karmaşık bir mimariye sahip olan bu yapıda dikkat çeken en önemli nokta mezar yapıları ile ritüelin gerçekleştiği meydanın iç içe girmiş olmasıdır. Tekkenin faal olduğu dönemlerde özellikle her yıl kış mevsiminin en uzun gecesi olan 21 Aralık'ta “Kırklar Meydanı”nda bir âyin-i cem yapılmıştır. Pîr (Hacı Bektâş-ı Velî) huzurunda gerçekleştirilen¹² bu ritüelde burada yer alan “Kırk Budak” yakılmıştır

12 Bilindiği gibi Osmanlı tarikat yapılarında türbe ve âyin mekânı arasında çeşitli yollarla bağlantı sağlanmıştır. Bunun başlıca nedeni ise ölen tarikat büyüklerinin (velilerin) gerçek anlamda ölü kabul edilmemeleri, onların bedenleri ile ölü ancak ruhanîyetleri ile hayatta olduklarının düşünülmesidir. Bu inanç türbe ve âyin mekânlarının birbiri ile bağlantılı olmasına yol açmış ve böylelikle âyinlerin bizzat velilerin huzurunda yapıldığı fikrini canlı tutmuştur (Tanman,

(uyandırılmıştır). Bu mekândaki ritüel aslında Bektaşî inancındaki bütün insanların tekrar dirilip yeniden *Gerçek Hayat'a* başlamalarını, kalıpsal *Ben'lik*lerinden sıyrılarak *Vahdet* âleminde *Birleşmelerini* sembolize etmektedir. Bu *Birleşme*de Hak insanda tecelli eder, yani görünümüne dönüşür, dolayısıyla bütün insanlığın *Bir Varlık* olduğu temsil edilmektedir. Bu açıdan “Kırklar Meydanı” bu âyin esnasında ölü, diri; hâzır (orda bulunan), gâib (orada bulunmayan) tüm varlıkların huzurunda “Varlık deryasının ortaya çıktığı (Zât deryasının zuhur ettiği)” evrenin bir sembolü olarak görülmüştür. Dolayısıyla “kırklar cemi”nde yer alan *kırkın bir olması* veya *birin kırk olması* ile aynı durum yaşanmakta, burada yer alan *kırk ölü kutsal kişinin* huzurunda yapılan bu ibadetlerde varlık ve yokluk âlemi birleşmektedir (Doğan, 1977: 137).

Kırklar ile ilgili söylenebilecek önemli diğer bir konu ise Hz. Ali ve Selmân-ı Fârisî'ye biçilen roldür. Öncelikle Hz. Ali aslan olayından sonra bazı kaynaklarda elinde yüzüğü ile kırklar içerisinde görünmüştür. Yine kimi anlatılarda ise kudretten gelen ve üzümü şerbet eyleyen elde Hz. Muhammed yüzüğü görmüştür. Aslanın ağzına verdiği yüzük Hz. Muhammed'in karşısına burada çıkmıştır. Her iki durumda da Hz. Muhammed yüzüğü görmesi ile Hz. Ali'nin sırrına vâkıf olmuştur. Zaten Şah Hatai anlatısına göre Hz. Muhammed mi'ractan sonra Hz. Ali'nin yanına giderek yüzüğü önüne koyar ve O'na “sen bir sır-ı vilayetsin, evvel sensin âhir sensin cümle sana bağlıdır, tevvelayım sana ezel ya Aliyyü'l Murtaza”der. Hz. Ali'nin kırklar içerisinde adı bilinenlerden biri olması ve *pir* olarak addedilmesi O'nun ne denli önemli bir konumda algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. *Pirlik* makamının insan-ı kâmil, vahted-i vücûd olma yolunda yol gösteren en önemli kişiye ait olduğu, Alevî ve Betaşîlikteki yeri göz önüne alındığında bu durum daha da anlaşılır gözükmektedir. Fakat bu anlatılarda dikkat çeken nokta Hz. Muhammed'in bile Hz. Ali'nin sırrını veya onun *pirliğini* kırklar ile yaşadığı ritüelle anlamasıdır. Kırklar içerisinde adı bilinen ikinci kişi ise Selmân-ı Fârisî'dir. O hem sonradan mekâna gelişi hem de bir üzüm tanesi getirmesi ile vurgulanmıştır.

Temel alınan anlatılarda mi'racın aslan, kırklar, üzüm, doksan bin kelam/sır/söz gibi kavramlar üzerinde iç içe girmiş sembolik bir olay örgüsüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fakat çoğu araştırmaya da konu olduğu gibi mi'ractaki “*kırklar cemi*”nin Alevî ve Bektaşî ritüellerinin de kaynağı olduğu bilinen bir gerçektir. Örneğin *pir/dede*, rehber makamları ile kırklar cemindeki kişiler arasında doğrudan bir ilişki kurulmuş Hz. Muhammed ve Hz. Ali *pir*, Cebrail rehber kabul edilmiştir.

2004: 267-268). Aynı inanış ve düşüncelerin diğer tarikatlar gibi Bektaşîlik'te olması doğaldır.

Ritüellerde bele bağlanan kumaş parçalarına keberbest denilmekte ve köken olarak mi'racta Hz. Muhammed'in başından düşen ve kırk eşit parçaya bölünen imamesi gösterilmektedir. Bunların nasıl yapılacağı, kimlerin beline nasıl bağlanacağı belli kurallara tabi tutulmuştur. Yine ritüellerde alınan dem (içilen içki veya şerbet) ile mi'racta karşılaştığımız üzümden şerbet yapıp içme ve semaha başlama arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Yine "Kırklar Semahı" olarak adlandırılan ve "Musahip Cemi"nde, musahip olanlar ile rehberleri tarafından icra edilen semah, iki ayaklı kurbanı (horoz veya tavuk) Cebrail denilmesi ve bu kurbanın "Musahip Kurbanı" yani müminin miracı olarak kabul edilmesi (Arslanoğlu, 1999, s.y., Ersal, 2011: 1093) diğer önemli ritüel-mi'rac ilişkisi göstergeleridir. Alevî ve Bektaşî ritüelleri ile mi'rac arasındaki beklide en önemli bağlantı yukarıda da değinildiği gibi ve tıpkı "*kırklar cemi*"nde olduğu gibi dünyevi ritüellerde de varlık âleminde kurtularak insan-ı kâmil olma, vahted-i vücûd aşamasına geçilmesidir.

Pamir İsmâiliği İnancında Mi'rac

Coğrafi olarak Afganistan, Tacikistan, Pakistan ve az da olsa Çin sınırları içerisinde kalan birbirine komşu dağlık bölgelerin tarihsel adı olan Bedaşan (Ay, 2016: 218), bugün iki farklı bölgenin ismini (Tacikistan ve Afganistan) nitelemektedir. Bu bölgeye Pamir dağları için kullanılan "Pamirler" ismi de verilmektedir. Zamanla bu isim aynı bölgede yaşayan İsmâîlîler'i¹³ Sünnilerden ayırmak için kimlik temelli bir isme dönüşmüştür (Kılı, 2016: 3).

Bedaşan bölgesi, dağlık bir bölge olması dolayısıyla Orta Asya'nın düzlük alanlarından izole bir bölgedir. Kültürü ve inancı da bu duruma bağlı olarak şekillenmiştir. Merkezden ziyade çevreyi temsil eden heterodoks bir halk yapısına sahiptir. 11. yüzyılda Nasir-i Khusraw (ö. 1088)'ın bu bölgeye gelmesi ile İsmâîlîlik buraya ulaşmıştır (Iloliev, 2016: 4). Daha sonra Hurufîlik, Noktavîlik, Nurbahşîlik gibi tasavvufî akımların etkisinde oluşan inanç sistemi, 16. yüzyıldan sonra Safevî propagandalarından da nasibini almıştır (Ay, 2016: 219-225).

13 İsmâîliyye veya İsmâîlîk altıncı imam Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden (765) sonra kimin imam olacağı tartışmalarıyla birlikte 8. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ca'fer es-Sâdık'ın en büyük oğlu İsmâîl'in imam olması gerektiğini savunan kimselere verilen bu isim zamanla hem dini hem de dünyevi olarak zenginleşmiştir. Örneğin Fâtîmî (909-1171) ve İran Alamut Nizârîleri (12.-13. yüzyıllar) İsmâîlî tarihinin en önemli dönemini oluşturmaktadırlar. İmamet, zâhir ve bâtin, Hurufî, hulûl gibi zengin kavramları içerisinde barındıran bir inanca sahip İsmâîlîler; oldukça geniş bir coğrafi dağılıma sahip olup buldukları bölgelere göre de adlandırılmışlardır (Öz-Eş-Şek'a, 2001: 128-133; Defteri, 2005: 53-78; Kılı, 2016: 4-5).

Pamir İsmâîlîliği'nde dikkat çeken inançlardan biri mi'ractır. Bu bölge halkının büyük mürşid olarak adlandırdıkları Mubârek-i Wakhânî (1839-1903)'nin 1890 yılında tamamladığı *Risâla-yi Chihil Duniâ* (Hasan Abdulakthonov Özel Koleksiyonu-Yamg) adlı eserinde oldukça farklı bir mi'rac anlatsı ile karşılaşmaktayız. Sufî-İsmâîlî terminolojisi ile hazırlanan ve temelde Hz. Ali'yi konu alan bu yapıtta Hz. Muhammed iki kez mi'raca çıkmaktadır. İsrâ ve Mi'rac farklılığını yansıtan bu yolculukların ilkinde Hz. Muhammed Hz. Ali'nin sırrı ile ilgili çeşitli olaylar yaşamıştır. Örneğin cennette Allah ile konuşurken O'nu Hz. Ali sûretinde görmüştür (İloliev, 2008: 180). Fakat bizim için önemli olan ikinci mi'ractır. Zaten yazar da asıl mi'racın ikinci aşamada gerçekleştiğini söylemektedir.

"Hz. Muhammed'in kırk harika dünyaya yolculuğu" şeklinde verilen ikinci mi'rac Kaf dağında başlamaktadır. Hz. Ali, Hz. Muhammed'e eşlik eder ve yolculuk başlamadan O'na yüzüğünü verir. Bir güven ve tevekkül simgesi olan yüzüğün O'na yolculuk boyunca yardımcı olacağını söyler. Yolculuk bitince yüzüğü getirip Hz. Fatma'ya bırakmasını iletir. Hz. Muhammed önce Kafdağ'na gider. İlk dünya olan burada *Turfâ-Jâ'b* (Keyif Yeri), *Darvâza-yi Sharh* (Şehrin Kapısı), *Bâzâr* (Pazar Yeri) ve *Dâr al-Salâm* (Barış Dünyası) olmak üzere dört zirve yer almaktadır. İlk zirvede altından yapılmış mekânları, süttan ırmakları ile harika ruhani şehirleri görür. Daha sonra bir şehrin kapısından geçerek yiyecek ve eşyaların bol olduğu pazar yerine gelir. Burada ilk defa sayısı kırk olan başka insanlarla karşılaşır. Burayı gezerken acıkır ve bir şeyler almak ister. Fakat orada bulunan bir kişi bunu engeller. O'nu Hz. Ali'nin malını çalmaya çalışan bir yabancı olmakla suçlar. Ve böylelikle pazar yerindeki diğer insanlarla Hz. Muhammed arasında konuşmalar başlar. Hz. Muhammed Hz. Ali'nin akrabası olduğunu söyleyerek kendini savunmaya çalışır. Buna oradakileri inandıramaz. Bunun üzerine Hz. Ali'nin mahkemesi olan *Dâr al-Salâm*'a gidilir ve orada Hz. Muhammed'in doğru söylediği anlaşılır. Fakat mahkemede gördüğü ve *kırk kutsal adamın* (*Chihil-Tanân*) "Ali" diye hitap ettiği kişinin yüzünün daha önceki yolculukta Allah olarak karşısına çıkan kişinin yüzü olduğunu anlar. Heyecanlanan Hz. Muhammed'i Hz. Ali kalan otuz dokuz dünyayı görmesi, kutsal dünyanın geleneklerini keşfetmesi ve O'nun gücünü görmesi için gönderir. Daha sonra Hz. Muhammed etrafı ışıklarla çevrili bir periyle konuşmaya başlar. Bu sohbet esnasında peygamber, Hz. Ali'nin kırk kutsal adama kutsal misyonu bitirmek için üç bin yıl sonra Allah'ın habercisi olarak Muhammed adında bir kişinin geleceğini söylediğini anlar. Hz. Muhammed periye dünyanın yaratılışı ile ilgili sorular sorar. Peri O'na dünyanın yaratılışının (*bunyâd guzâsht*) Allah tarafından bin "avtâd" önce başlatıldığını söyler. Peri, bir *avtâd*'ın üç bin

qarn ve bir *qarn*'ın ise üç bin yıl ettiğini anlatır. Hz. Muhammed bu bilgi karşısında bayılır ve yere düşer. Kendine geldiğinde elinde bir kadeh şarap tutan Hz. Ali'yi görür. Hz. Ali gördüğü mucizeleri ve duyduğu sırları anlaması için şaraptan içmesini söyler. Hz. Muhammed şarabı içtikten sonra Allah'ın varlığına tanıklık eder ve Hz. Ali'nin her şeyin başı ve sonu olduğunu, kısacası Allah olduğunu itiraf eder. Bu itiraf ile birlikte kırk kutsal dünyadaki yolculuk sonlanır. Medine'ye dönen Hz. Muhammed Hz. Fatıma'nın evine gider yüzüğü verir. Bu arada Hz. Ali içeride uyumaktadır (İloliev, 2008: 185-199; İloliev, 2016: 19-21).

Pamir İsmâiliği İnancında Mi'racın Sembolik Yönü

Oldukça değişik bir mi'rac anlatısı ile karşılaştığımız Pamir İsmâiliği inancında tıpkı Alevî ve Bektaşîlikteki gibi semboller yer almaktadır. Bunlardan ilki Alevî ve Bektaşîlikte de karşımıza çıkan yüzüktür. Fakat burada Hz. Muhammed'in yerini Hz. Ali almıştır. Yüzüğü Hz. Muhammed'e veren Hz. Ali'dir. Ve bu yüzük yolculuk boyunca O'na yardımcı olacak, güven ve tevekkül nişanıdır. Dolayısı ile daha yolculuğun başında Hz. Ali, Hz. Muhammed'den bir adım öne çıkarılmış ve onun önemi vurgulanmıştır.

Anlatıya göre mi'rac yolculuğu Kafdağı'nda başlamaktadır. İslam mitolojisinde önemli bir yer teşkil eden bu dağın mi'racta karşımıza çıkması ilginçtir. Varlığı ve özellikleri hakkında zengin bir literatür olan bu dağ anlatıda sayılarla da ilişkilendirilmiştir. Kırk harika dünyanın ilki olan bu dağda *dört mekân* yer almaktadır. Mi'rac yolculuğunun önemli bir kısmı buralarda geçmektedir. Hz. Muhammed burada hırsızlıkla suçlanmakta ve mahkemede aklanmaktadır. Merkezde birleşen yönleri, makamları, kişileri... vb. birçok öğeyi niteleyen dört rakamının bu anlatıya neden eklendiği belirsizdir. Fakat dört ayrı yeri vurguladığı için yer ya da mekânlarla ilgili gözükmektedir. Yolculukta karşımıza çıkan ve en çok vurgulanan sayı ise kırktır. "*Hz. Muhammed'in kırk harika dünyaya yolculuğu*" şeklinde verilen ikinci mi'rac yolculuğunda *kırk harika dünya* ve pazar yerinde Hz. Muhammed'in iletişime geçtiği *kırk kutsal adam* ön plana çıkmaktadır. Ki burada da Hz. Muhammed bu kırk kişinin dışında tutulmuştur. Anlatıdaki sayı sembolizmine geçmeden önce kırk sayısının Pamir İsmâiliği'nde hangi anlamlara geldiğini bilmek gerekmektedir.

Pamir İsmâiliği'nde kırk rakamı diğer İbrahimî dinlerde ve kültürlerde olduğu gibi hazırlık veya tamamlanmayı belirtir. Kişi kırk yaşına geldiğinde beyni tam kapasite çalışabilmekte, en rasyonel kararları verebilmektedir. Bu bir tür olgunluğa (*sinn-i*

kamal-i kibirad) geliş olarak görölmektedir. Yine kışın en sert geçtiği kırk gün boyunca insanlardan uzak, dağ mağaralarında çekilen çile (*chilla*) ile kişi nefsini yenip Tanrı'nın didarına nail olmayı amaçlamaktadır. Bir tür dini olgunlaşmayı sembolize eden kırk rakamı *kırk kutsal adam*da ise farklı göndermelerle doludur. Bu bölge insanları için *kırk kutsal adam* zor zamanlarında insanların yardımına koşan kişilerdir. Bu nedenle bu bölgedeki bazı köy veya ziyaretler *kırk kutsal adam* ile ilişkilendirilmiştir (İloliev, 2008: 186-191; İloliev, 2016: 17-19).¹⁴

Yukarıdaki bilgiler göz önüne alındığında *kırk harika dünyanın* Hz. Muhammed'in yolculuğunda gerçekleri veya sırları anladığı yeri simgelediği söylenebilir. Hz. Muhammed tıpkı Tanrı'nın didarına nail olmak için mağaralarda kırk gün boyunca çekilen çile gibi sakinlerini *kırk kutsal adamın* oluşturduğu *kırk harika dünyada* farklı farklı zorluklarla karşılaşmış, fakat sonunda gerçeği görebilmiştir. Bu gerçeği görebilmesi için Hz. Ali'nin sunduğu şaraptan içmesi gerekmiştir. Çünkü şarap ruhsal çoşku veren, mistik ruhu sarhoş eden, kişinin birey kimliğini terk edip evrensel kimliğe yönelmesini sağlayan ve böylece Tanrı'yu görmesini sağlayan bir araçtır. Burada dikkati çeken ise Hz. Ali'nin saki olarak karşımıza çıkmasıdır.

Aslında Ali'den Ali'yle Ali'ye yaptığı bu yolculukta Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin Allah olduğunu Hz. Ali'nin yardımıyla anlayabilmiştir (İloliev, 2008: 199-204; İloliev, 2016: 17-21).

Değerlendirme

İslam'da geniş bir literatüre kavuşmuş mi'rac yolculuğuna dair üç ayrı kaynak incelenmiştir. 16. yüzyıl ve 19. yüzyıl gibi iki ayrı devrin, Anadolu-İran-Bedahşan gibi geniş bir coğrafyanın ve Alevî-Bektaşî-Pamir İsmâiliği gibi heterodoks inançların izlerini yansıtan bu kaynaklarda farklı mi'rac anlatıları ile karşılaşmaktayız. İncelenen bu anlatılar söz konusu toplulukların mi'raca yaklaşımını, ona yükledikleri anlamları ve bunu hangi semboller üzerinden gerçekleştirdiklerini oldukça iyi göstermektedir. Bütün kaynaklar göz önüne alındığında aslında Hz. Muhammed'in manevi yolculuğunun konu alınmasına rağmen bu inançlarda özel bir yere sahip olan Hz. Ali'nin bu yolculuğun temel figürü olduğu anlaşılmaktadır. Hem Alevî ve Bektaşî hem de Pamir İsmâiliği'nde Hz. Ali mi'rac yolculuğunun yol göstericisi, rehberi ve

14 Kırk rakamı bu bölge insanları için sadece dini değil dünyevi birtakım unsurları da nitelemektedir. Örneğin kışın en sert geçen günleri kırk rakamı ile ilişkilendirilmiş ve *chilla-yi şimistân* olarak adlandırılmıştır (İloliev, 2008: 188; İloliev, 2016: 18).

anlamlandırırını olmuştur. Hz. Muhammed'in gerçeğe erişmesinde Hz. Ali bir aslan, Cebrail, yargıç, saki, rehber veya "kırklar-kırk kutsal adam" (kırkın bir birin kırk olması) olarak konumlandırılmıştır. Bu özellikleri O'nun sırrı olarak nitelenebileceği gibi doğrudan da hulûl yaklaşımını da göstermektedir. Ki bazı kaynaklarda Hz. Muhammed'in öğrendiği veya kabul ettiği şey (sır) olarak Hz. Ali'nin Allah olduğu bilgileri ile karşılaşmaktayız.

Bu mistik yolculukta bu gerçeğe ulaşmak için Hz. Muhammed çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Aslanın kükremesi, dergâh kapısından alınmaması, üzümü şerbet eylemede zorlanması, hırsızlıkla suçlanması, mahkemeye çıkarılması, periden dünyanın yaradılışı ile ilgili öğrendiği bilgiler karşısında bayılması bunlardan öne çıkanlardır. Alevî ve Bektaşî yaklaşımında bunların üstesinden daha çok Allah'ın yardımı ile gelmektedir. Pamir İsmâiliği inancında ise doğrudan Hz. Ali'nin. Fakat hem Alevî ve Bektaşî hem de Pamir İsmâiliği'nde tanrısal olana kavuşmak için şarap veya şerbet (ki burada üzümden yapılması ile şaraba gönderme vardır) içmesi gerekmektedir.

Temel figür de ortaklaşma olsa da söz konusu kaynaklarda kullanılan bazı figür veya sembollerde yaklaşım farklılıkları da mevcuttur. Örneğin 16. yüzyılda üretilen eserlerdeki kırklar Alevî ve Bektaşîler için kutsal sayılan kişiler olup kadın-erkeklerden oluşmaktadır. Mubârek-i Wakhânî'nin kaleme aldığı eserde ise bunların hepsinin erkek olduğu anlaşılmaktadır. Yine Alevî ve Bektaşîlerin temel kabul ettiği kaynaklarda Selmân-ı Fârisî, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin gibi farklı kişilerde söz konusu yolculuğa eklenmiştir. Mubârek-i Wakhânî'nin eserinde odak nokta Hz. Ali'dir.

Kişi bazlı yaklaşımlardaki bu farklılaşmaya rağmen mi'rac anlatısı; hem Alevî ve Bektaşî hem de Pamir İsmâiliği'nde ritüellerin veya tasavvufi yaklaşımların belirleyicisi daha doğrusu aynası olmuştur. Mi'rac Alevî ve Bektaşîler için ritüelin kaynağı, Pamir İsmâilileri içinse dini olgunlaşmada çekilen çilenin önemli sembolüdür. Yine de söz konusu bu topluluklar için insan-ı kâmil olma veya tanrıya kavuşma yolunda (Alevî ve Bektaşîlerde ritüel bunun en kuvvetli aracıdır) mi'rac en önemli semboldür.¹⁵

15 Pamir İsmâiliği'ndeki bazı inançlar ile Dersim bölgesi Alevî temelli inançlar arasında da bir karşılaştırılmaya gidilmiş ve benzer yönlerin fazla olduğu görülmüştür (Kallı, 2016: 3-9).

- AKSEL, M. (2010). *Türklerde Dini Resimler*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- ARSLANOĞLU, İ. (1999). “Cibali Ocağı Dedesi ve Taliplerinin Alevilikle İlgili Görüşleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (12), s.y.
- ATALAY, B. (1991). *Bektaşilik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları.
- AY, R. (2015). “Erken Dönem Anadolu Sufiliği ve Halk İslam’ında Hulûlcü Yaklaşımlar ve Hulûl Anlayışının Farklı Tezahürleri”. *Bilig* (72), 1-22.
- AY, Z. (2016). 15.-16. Yüzyıllarda Bedahşan İsmailileri Arasındaki Şii-Tasavvufi Hareketler ve Safevî Etkisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (79), 217-226.
- BİRDOĞAN, N. (1991). *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*. İstanbul: Can Yayınları.
- BIRGE, J. K. (1991): *Bektaşilik Tarihi*, Çev: Reha Çamuroğlu, İstanbul, Ant Yayınları.
- BOZKURT, F. (2009). *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- DE JONG, F. (2005). *Bektaşilik’te İkonografi, Tarihten teolojiye: İslam inançlarında Hz. Ali*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 251-286.
- DEFTERİ, F. (2005). “Klasik İsmailî İnancında Hz. Ali’nin Yeri”. *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, 55-78. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- DOĞAN, A. I. (1977). *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Müh.-Mim. Fakültesi Matbaası.
- EDWARDS, C. C. (1919). “Two Popular Religious Poems in the Azerbaijani Dialect”. *Journal of the American Oriental Society* (39), 113-116.
- ERSAL, M. (2011). “Alevî İnanç Sistemindeki Ritüellik Özel Terimler: Musahiplik”. *Turkish Studies* (6/1), 1087-1110.
- GÖLPINARLI, A. (1972). *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GÖLPINARLI, A. (1973). *Hurûfluk Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GRUBER, C. (2012). “When Nubuvvat Encounters Valâyat: Safavid Paintings of the Prophet Muhammad’s Mi’râj, c. 1500-50”. *The Art and Material Culture of Iranian Shi’ism: Iconography and Religious Devotion in Shi’i Islam*, New York: I.B. Tauris, 45-73.
- HATİPOĞLU, İ. (2009). “Selmân-ı Fârisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 441-443.
- ILOLİEV, A. (2008). *The Ismâ’îli-Sufi Sage of Pamir: Mubârak-i Wakebâni and the Esoteric Tradition of the Pamiri Muslims*. New York: Cambria Press.
- ILOLİEV, A. (2016). “Pamir Panj Tani Geleneğinde Kırk Rakamı ve Hz. Muhammed’in Kırklar Dünyasına Mıhracı”. *Munzur* (41), 17-21.
- İNAL, G. (1995). *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıçından Osmanlılara Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KILLI, E. (2016). “Abdulmamad İloliev’le İsmaililer Üzerine Söyleşi”. *Munzur* (40), 3-9.
- KUR’ÂN-I KERİM ve Meâl. (2005). İstanbul: Elif Kitabevi Milenyum Yayıncılık.

- MÉLIKOFF, İ. (2009). *Uyur İdik Uyardılar Alevilik- Bektaşilik Araştırmaları*. İstanbul: Demos Yayınları.
- MÉLIKOFF, İ. (2010). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- NOYAN, B. (2010). *Bütün yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik Erkan*. Cilt 8. Ankara: Ardıç Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2009). "Tarihsel Terminoloji (Bektaşilik, Kızılbaşlık, Alevilik)". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- OTTER, A. Beaujean, M. A. (1995). "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not". *I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1-8.
- ÖZ, M. Eş-Şak'a, M. M. (2001). İsmâiliyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, 128-133.
- RUSTOMJİ, N. (2009). *The Garden and The Fire Heaven and Hell in Islamic Culture*. New York: Columbia University Press.
- SÉGUY, M.R. (1977). *The Miraculous Journey of Mabomet Miraj Nameh*. New York: George Braziller.
- SHANİ, R. (2012). "Calligraphic Lions Symbolising the Esoteric Dimension of 'Alî's Nature", *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam*, New York: I.B. Tauris, 122-158.
- SOYYER, A. Y. (2009). Bektaşiliğe Etki Eden Diğer İnançlar. *Geçmişten günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 286-297.
- SULEMAN, F. (2012). The Iconography of Ali as the Lion of God in Shi'i Art and Material Culture. *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam*, 215-232. New York: I.B. Tauris.
- SÜMER, D. (2011). Alevî-Bektaşî Miraç Söyleminden Cemin Simgesel Temsillerine Hakk'ın Birlik Bilinci. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (57), 57-84.
- TANMAN, M. B. (2004). "Osmanlı Dönemi Tarikat Yapılarına Sûfi İnançlarının ve Simgelerinin Yansımaları". *Sanat ve İnanç* 2, 265-279. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- USLUER, F. (2009). *Hurufilik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- UZUN, M. (2005). "Mi'raciyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 30, 135-140.
- YAMAN, M. (2013). *Buyruk*. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.
- YAVUZ, S. S. (2005). "Mi'rac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 30, 132-135.
- YILDIRIM, R. (2010). "Bektaşî Kime Derler?: "Bektaşî" Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (55), 23-58.
- YÖRÜKÂN, T. (1998). *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ZARCONI, T. (2012). The Lion of Ali in Anatolia: History, Symbolism and Iconology. *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam*, 104-121. New York: I.B. Tauris.

EKLER

1550, Tebriz veya Kazvin, S1986. 0253 (Christiane Mi'rac, Falnâme, Sackler Gallery, Gruber)

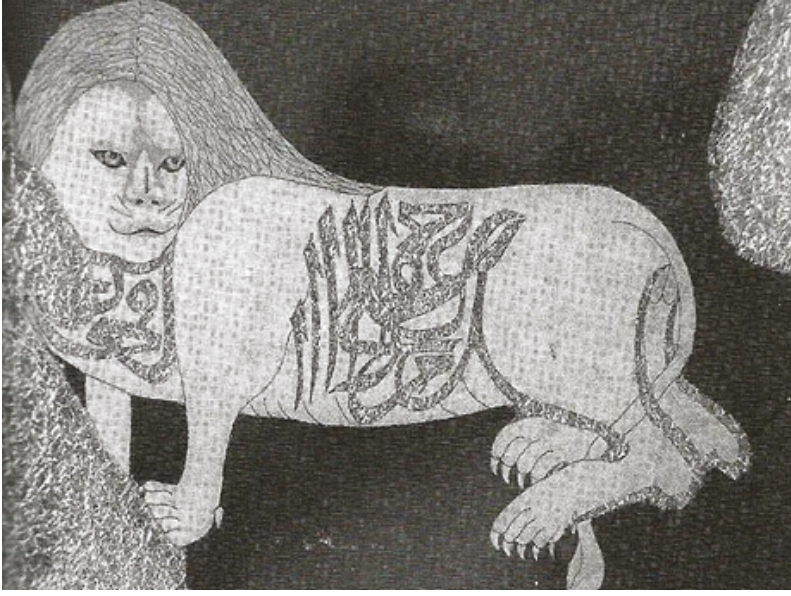
Mi'rac, Kısas-ı Enbiyâ, 1550-1600, olasılıkla Şiraz, Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1228, fol. 152v. (Christian Gruber)

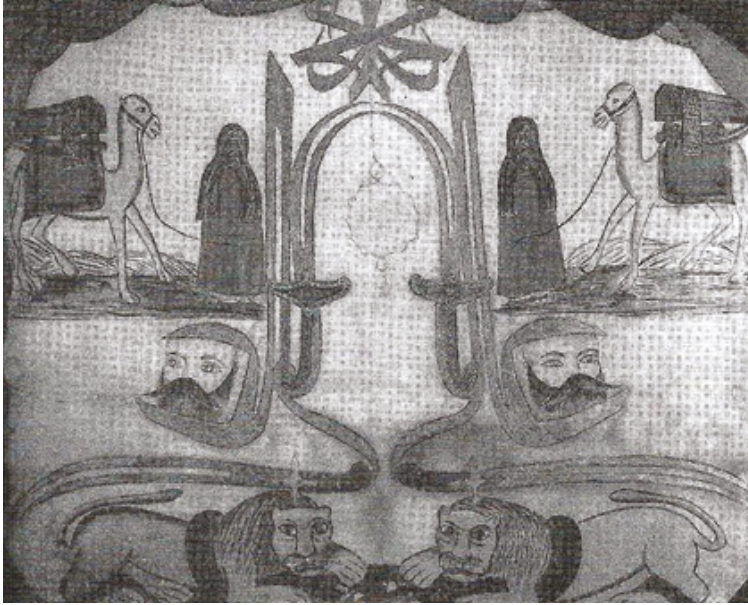
Hz. Ali, Aslan ve Kanber, 20. Yüzyıl, İran (Fahmida Suleman)

Aslan Yazı Resmi, Özel Koleksiyon, İstanbul (Thierry Zarccone)

Aslan Yazı Resmi, Özel Koleksiyon, İstanbul (Thierry Zarcone)

Yazı Resim, Durbalı Sultan Tekkesi-Yunanistan (Raya Shani)